

BAYBURT VE PROF. DR. İ. MİROĞLU *Bayburt And Prof. Dr. İ. Miroglu*

Prof. Dr. Enver KONUKÇU*

Makale Geliş Tarihi: 14.03.2018

Makale Kabul Tarihi: 14.03.2018

Özet: Sayın İsmet Miroğlu, doğu araştırmaları için ülkemizde ilk adımı atan bilim insanlarından biridir. Birçok mâli imkânsızlık ve sıkıntılara rağmen, ses getirecek incelemelerini kamuoyuna sunmuş ve ilim dünyasında bu büyük araştırmaları ilgi toplamıştır. *XVI. yüzyılda Bayburt Sancağı*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu'nun kaleme aldığı doğu ile ilgili ilk önemli denemelerdir. Sancağın tahrirleri, Osmanlı Teşkilâtı, Nüfus ve yerleşkeler XVI. yüzyıl tahrirlerine göre Bayburt şehri, Toprak idâresi, vergiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, İsmet Miroğlu, Bayburt şehri.

Abstract: Dear İsmet Miroğlu is one of the scholars who take the first step in Eastern studies in Turkey. In spite of financial and other problems, he published his important studies and these aroused great interest in the science world. *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı* is the first significant study written by Professor Miroğlu. Main subjects of the book are registers of the district, Ottoman organization, population and settlements, Bayburt according to 16th century records, administration of the lands and taxes.

Key words: Bayburt, İsmet Miroğlu, Bayburt city.

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

Koyun adı altında Doğu Anadolu'da iki önemli siyâsi kuruluş göze çarpmaktadır. Bunlar, Karakoyunlular ve Akkoyunlulardır.¹ Bu devir kaynaklarının belirttiklerine göre, Kara ve Akkoyunlular Türkmen veya Etrak'ın büyük temsilcileriydiler. Alp Arslan ve Melikşâh zamanlarında, Bayburd, Erzurum, Erzincan, Harput ve Sivas taraflarında beliren Oğuz/Türkmen beyliklerinin nüfuzu, Konya Selçukluları tarafından kırılmıştır. Mengüçük, Saltuk, Danişmend ve Ahlat Şâhların² tarihine karışması ile yerlerini Selçuklular aldılar. Tam bu sırada, Gürcülerle mücadeleler sona ermiş, doğudan beliren fırtına ile Moğollar, siyâsi düzeni alt üst etmişlerdir. Harzemşâhların tehlikeyi çok önceden haber vermelerine rağmen, Yassıçimen Meydan Savaşı³ ile Moğollar önünde durabilecek Harzemşâh Celâl ed-Dîn yenilmiş ve az sonra da öldürülmüştü. 1230'larda, Türkmenlerin karışık ve bazen tehlikeli kaçışları ile Doğu Anadolu'da, eski Oğuz/Selçukluların yerlerini şimdi de genelde Türkmen denilen kabileler almıştı. Moğolların Çağataylılar gibi halefleri arasında olan İlhanlılar,⁴ genel vâilileri aracılığı ile Doğu Anadolu'da kendi nüfuzlarını sürdürdüler. Selçuklu nüfuzu ise eskisine göre çok zayıftı. W. Rubruck, Marco Polo, XIV. yüzyıla doğru Pegolotti ile Temür nezdine İspanya Kralının ekçilikle giden heyetteki Ruj Gonzales Clavijo ve hatta İbn Battûta'nın⁵ sınırlı kayıtlarına rağmen, Erzurum, Erzincan, Sivas ve çevresi Türkmenlerin yurdu hâline gelmişti. Moğolların vandalizmi yerini şimdi İlhanlıların, güçlü hanlarının yapıcılığı göze çarpmaktadır. İşte Karakoyunlular, böyle bir zamanda ortaya çıktılar. F. Sümer'in de işâret ettiği gibi Türk ve Müslüman kabilelerin iştiraki ile yeni bir Koyunlu Devleti, yâni Karakoyunlular ortaya çıkmıştır.

XIV. yüzyıl sonralında, Karakoyunlular, doğuda bir bütünlük sağlayabildiler. Fakat az sonra Osmanlıların dolayısıyla Yıldırım Bayezid'in hatalı tutumu ile Sivas'ın doğusunda Türkmen Birliği bozuldu. Mâverâ ün-Nehr'in gittikçe büyüyen gücü Temür, az sonra siyâsi ve askeri olayların sevki ile Anadolu'ya girdi. Onların buradaki başlıca rakibi Karakoyunlular idi. Ancak, Temür, 1402'deki Ankara Meydan Savaşı ile Doğu'da tekrar Türkmenleri hâkim duruma getirdi.⁶ Kara (Noyin) Tatarları da yanına alarak, Anadolu'dan ayrılması üzerine, Karakoyunlular biraz rahatlayabildiler. Şâhrûh zamanında, Karakoyunluların başlıca rakibi Temürlülüler olmasına rağmen, şimdi diğerinin müttefiki olarak, Akkoyunlular sahneye çıktılar.⁷ Kitâb-ı Diyârbekriyye'den⁸ öğrenildiğine göre Akkoyunlular, Uzun Hasan Beg⁹ ile zirveye ulaşmışlardı.

1 Faruk Sümer, *Karakoyunlular, Başlangıcından Cihan Şaha Kadar*, Ankara 1967.

2 Bkz: O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.

3 İbn Bibî, *El-Evâmîrü 'l-Âlâ' iyye fi'l Umûri 'l-Âlâ' iyye*, yay: A. S. Erzi, Ankara 1957, s. 406-410.

4 B. Spuler, *İran Moğolları*, çvr: C. Köprülü, Ankara 1957, s. 29-144.

5 W. Rubruck, Marco Polo, Pegolotti, R. G. Clavijo ve İbn Battûta için bkz: E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 423-425.

6 İ. Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 28-29.

7 İ. Aka, *Mirza Şahrûh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara 1994, s. 141-143; F. Sümer, *Karakoyunlular*, s. 133 vd.

8 Ebû Bakr Tihrani, *Kitâb-ı Diyârbekriyya*, Yay: N. Lugal-F. Sümer, Ankara 1962.

9 V. Minorsky, "Uzun Hasan", *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, s. 91-96.

Karakoyunlular da sindirilmiş ve bu ulus yörenin gerçek hâkimi olmuştu. Bezm-i Rezm'de de işâret edildiği gibi, her iki koyunlu zümresi arasında gerçek nedeni bilinmeyen, biraz eskiye dayanan adâvet-i kâdime vardı.¹⁰ Bu düşmanlık, maalesef, Türkmen birliğini Doğu'da iyice zayıflatmıştı. Daha, Uzun Hasan'ın ataları zamanında, Erzurum'da, ovanın kuzey-batısındaki tarihi Kara-Arz/Karaz'daki Meydan savaşında,¹¹ binlerce insan hayatını kaybetmiş ve Temürlülerden Mirza Cakû buraya geldiğine, savaş alanındaki insanların kayıplarını görünce, dehşete düşmüştü.¹² Buna rağmen, Akkoyunlular, Karakoyunluların zayıflaması ve ortadan kalkmasından sonra Doğu Anadolu'nun tek hakimi oldular.

Akkoyunlu ittifakı içinde birçok Türkmen ve yöre kabilesi vardır. Woods, Akkoyunlulara ait eserinde,¹³ bu birliğe ait geniş yer vermektedir. Erzurum, Erzincan taraflarında bir dost kabile olarak ortaya çıkan Tokarluların¹⁴ kimliği şu ana kadar gereği kadar ortaya koyulamamıştır. Toharlılar, Bayburd yöresinde iken, Trabzon'daki Komnenoslar ile mücâdele ettiler. Hatta, yöneticilerinden Yusuf Bey, savaşta hayatını kaybetmiştir. F. Sümer'e göre hadise XIV. yüzyılın ilk yarısında, sonralında meydana gelmiştir. Akkoyunlulardan Tur Ali Beğ, Trabzon üzerine yürümüş, Toharlı Yusuf Bey'in kanını yerde bırakmamıştır. Tarihçi Tîhrânî, bu konuda, şunları yazmaktadır; “*Kutlu Bey zamanında, islâma karşı koyma konusunda büyük gayret gösteren Trabzon ordusu (yani Komnenoslar) Yusuf-i Duharî'yi öldürmüş ve onun kabilesini ve askerlerini yağmaya ve talana bırakmış, esir alma elini, onların kadınlarına ve çocuklarına uzatarak, hepsini ele geçirmişti. Ondan dolayı, sonra Akkoyunlu Kutlu Beü, Trabzon üzerine yürüdü. Toharlıları mal zararından ve çoluk-çocuk ayrılığundan kurtardı. Trabzon Tekfurunun Tesbina (=Maria)sını esir alıp, geri döndü.*” Karakoyunlu-Akkoyunlu mücâdelesinde, Erzurum ve Bayburd'a Tohar menşeli beyler, valilik yapmışlar ve kendi kabilesi mensuplarını da etraflarında toplamışlardır. Tohar Beyleri, uzun zaman Akkoyunlu himâyesinde idiler ve Osmanlılar geldiklerinde Bayburd-Erzurum, Tercan bölgelerinde yaşayışlarına devam etmişlerdir.¹⁵

Osmanlılar, Yavuz Sultan Selim zamanında, İran seferi ve Çaldıran sonrasında, Akkoyunluların yurduna hakim olabildiler.¹⁶ Onların, yani Osmanlıların Doğu Anadolu ile ilgileri, Cengiz istilâsı ile başladı. Ertuğrul'un Kayıları doğudan göç ederek bir müddet Erzurum, Pasinler, Erzincan taraflarında göze çarptılar.¹⁷ Yıldırım

10 Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, çevr: M. Öztürk, Ankara 1990, s. 343; F. Sümer, *Karakoyunlular*, s. 135.

11 F. Sümer, *Karakoyunlular*, s. 135-137; E. Konukçu, “Karaz Meydan Savaşı”, *Bilgi*, Sayı: 26 (Güz 2000), s. 61-63.

12 F. Sümer, *Karakoyunlular*, s. 136-137.

13 J. E. Woods, *a.g.e.*

14 Tohar: Dohar. Bkz: T. Gökbilgin, “XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerası”, *Türkiyat Mecmuası*, IX (1946-1951), s. 40; F. Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1984, s. 26; Ebû Bekr-i Tirhanî, *Kitab-ı Bekriyye*, Çevr: M. Öztürk, Ankara 2001, s. 21.

15 T. Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 40.

16 E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 139.

17 E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 137 vd.

Bayezid'in Sivas'ı ele geçirmesi, az sonra Türkmenlerin aleyhinde Fırat/Karasu vâdisine sokulması, Mutahharten ve ailesine zarar vermesi, diğer bir devî yâni Temür'ü harekete geçirmişti. Kemah ve Erzincan ile sınırlı kalan Osmanlı hakimiyeti pek uzun sürmedi.¹⁸ Fetret devrinde, merkeze zaten uzak kaldığından, elden çıkmıştır. Yıldırım Bayezid'in torununun oğlu olan Fatih Sultan Mehmed iki defa Akkoyunlu ülkesinde Bayburd taraflarında görüldü. İlki, Trabzon Seferi sırasında, Erzincan dolaylarına kadar gelmesi, Saray Hatun ile Yassı Çemen civârında görüşükten sonra birlikte kuzeye doğru yönelerek, çok engebeli araziye geçerek, Trabzon Kalesi önlerine gelmesidir.¹⁹ İbn Kemal,²⁰ tarihinde, olaylar ve seferler hakkında Neşri ve Âşıkpaşazâdeden farklı bilgiler vererek, Uzun Hasan ile ilk temasları da kaybetmektedir. Akkoyunlu ile Osmanlı askerinin ilk tanışması böyle olmuştur. 1473'de, Fatih Sultan ikinci defa Akkoyunlu ülkesine geldi. Erzincan üzerinden Karasu vâdisini takiben Tercan Ovası'na çıktı. Kuzeye yönelerek Başköy/Otlukbeli düzlüğünde, meydan savaşı ile Uzun Hasan ve ordusunu bozdu (1473). Bu savaş, doğu bölgesinin kaderini de böylece belirlemiştir.²¹ Bayburd taraflarında da bazı akınlar yapıldıktan sonra Fatih Sultan Mehmed, Koyunhisar üzerinden geri döndü. Otlukbeli Savaşı sonrası, Akkoyunlu hakimiyeti iyice zayıfladı. Uzun Hasan bir daha kendini toplayamadı. Ailesi ferdleri ise onun sağladığı huzuru ve hakimiyeti bir daha îade edemediler. II. Bayezid zamanında, Akkoyunlu ulusu Osmanlı hakimiyetindeydi. Erzincan, Tercan, Erzurum, Bayburd ve dolayları yine büyük bir tehlike ile yüz yüze idiler.²²

Tebriz'deki saltana sonra erince, Akkoyunluların zayıflığından faydalanan ve aile ile akraba olan İsmail, etrafına topladığı müridleri ve askerleri ile Akkoyunlu ülkesine saldırdı. Kısa zamanda hemen her yerde büyük itibar kazandı. Akkoyunlu ileri gelenlerini ve havalideki akrabalarını takip ettirdi. Surhser olarak nitelenen Kızılbaşlar, Şah'ın emri ile Akkoyunlu ülkesinde büyük karışıklıklar çıkardılar ve bizzat İsmail, Malatya'ya kadar her yerde sözü geçen kimse oldu.²³

İstanbul, doğu hâdiselerine genelde sessiz kaldı. Fakat, kardeşler mücâdelesinde, Trabzon'a vâli tayin edilen Şehzâde Selim, bu tehlikeli vaziyeti gören ilk Osmanlı olmuştur. Zigana Dağları'nı aşmış, Bayburd'un başındaki geçidlere inmiş, bu arada, Atabeglerden Mirza Çabuk ile de dostluk tesis etmişti. Pulur ve Sinor'da, Akkoyunlu ümerası ile görüşen Selim, Şâh İsmail'in gerçek niyetlerini detayları ile o zaman öğrenebilmiştir. Maiyetindeki kuvvetlerle ile Fırat/Karasu kıyılarına inen Şehzâde, ilk

18 Bkz: Y. Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar: Eretna Devleti-Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti-Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara 1989.

19 B. S. Baykal, "Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan Rekâbetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (1966), s. 67-81.

20 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*'daki kayıtlar için bkz: E. Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı (Ağustos 1473)*, Ankara 1998, s. 115 vd.

21 E. Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı*, Ankara 1998.

22 T. Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 36-37.

23 F. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Türklerin Rolü*, Ankara 1976, s. 15-42.

defa Kızılbaşlara karşı başarı sağlayabilmişti. Daha sonra Erzincan hâdiselerini de öğrenen babası II. Bayezid oğluna Trabzon'a dönmesini, bura işleri ile uğraşmasını istedi.²⁴ Selim'in kısa müddet sahneden çekilmesi ile Akkoyunlular üzerindeki baskı artarak devam etti. İspir-Oltu ve Ardahan'daki Atabegler, Mirza Çabuk'un emrinde olmasına rağmen pek de güçlü değillerdi. Kağızman, Kars, Şüregel'deki Avşar toplulukları da kararsız idiler.²⁵

İstanbul'da, II. Bayezid'in saltanatının sona ermesinden sonra, tahta I. Selim adı ile Yavuz geçti. Onun öncelikle ele alacağı işlerden biri de Erzincan, Erzurum, Bayburt ve Tebriz taraflarındaki Şâh İsmail baskısını ortadan kaldırmaktı.

Çağdaş kaynaklardan ve Münşe'at'dan öğrenildiğine göre Osmanlı-Safevi sınırı, Erzincan'ın batısında idi. Erzincan, Erzurum, Tercan, Bayburt ve Kağızman'da, önemini yitiren Avnik gibi kaleler de Şâh İsmail'in tâyin ettiği vâililerce idâre edilmekte idi. İnanç ve güç dengesinin bozulduğu bir sırada Yavuz Sultan Selim Doğu Seferine çıktı ve Şâh İsmail üzerine yürüdü.²⁶

Yavuz'un doğuya gelmesi, Akkoyunlular üzerinde iyi etki bıraktı ve bazı eski aile fertleri, hemen Padişâhın hizmetine koştular. Toharlı beyleri de aynı şekilde davrandı. Özellikle, Sinor (Sinür) ve Pulur'daki Akkoyunluların reisi durumundaki Ferruḫşâh Bey'in hizmetleri hiç unutulacak gibi değildi.²⁷ Bu güngörmüş Akkoyunlu beyi, Yavuz emri ile ileri harekâta katıldı. Şâh'ın gözde komutanlarından Tercan Bey'ini Zelhe denilen yerde büyük bir bozguna uğrattı.²⁸ Erzurum-Tebriz arasındaki arazinin bu bey tarafından iyi tanındığı anlaşılıyor. Savaş öncesi olduğu gibi savaş sonrası da Ferruḫşâh Bey, Yavuz ile sıkı münâsebetlerini devam ettirdi. Osmanlılar, ona ve yakınlarına, diğer Akkoyunlulara iyi davrandılar. Tımar tahsis ettikleri gibi yönetimde yer almalarını sağladılar.²⁹

Yavuz, Çaldıran Zaferi sonrasında geri dönerken, Bayburt yolunu tercih etti. Sinor ve Pulur'da, Akkoyunlu ileri gelenlerinin mezarlarını ziyâretle, yakınında konakladı. Bu hareket, Osmanlı-Akkoyunlu yakınlaşmasını daha da pekiştirmiştir. Bayburt'da ilk Osmanlı yöneticisi Mirza Mehmed Bey'dir. Candarlı, İsfendiyarlı, Kızıl Ahmedli diye anılan Kastamonu'lu beylerdendi. II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Abdullah'ın kızı Şah Nisa Hatun ile evli idi. Bu nedenle Saray'ın itibarlı kişileri

24 Bkz: Selimnâmeler... Ş. Tekindağ, "Selimnâmeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, I (1970), s. 215-230; Celâlzâde Mustafa, *Selimnâme*, hzl: M. Çuhadar-A. Uğur, Ankara 1990, s. 59 vd; Şükr-i Bidlisi, *Selimnâme*, hzl: M. Ar-gunşah, Kayseri, 1997, s. 61 vd.

25 Mze Çabuk: Mirza Çabuk (1502-1514), XVI. yüzyılda yaşamış İspir ve Tav-İli'nde hâkim Atabeg melikidir. Sevindik Han, Avşar asıllıdır. Kars-Şüregel taraflarında hakimdi. Feridun Beğ, *Menşe'atü's-Selâtin*, İstanbul 1274, I, s. 494; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 141.

26 Ş. Tekinda, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İÜ. EF. Tarih Dergisi*, XVII/22 (Mart 1967).

27 Osman, *Tevârih-i Cedid-i Mer'at-ı Cihân*, hzl: Atsız, İstanbul 1961, s. 14, 16.

28 Osman, *a.g.e.*, s. 17-19.

29 Feridun Beğ, *a.g.e.*, I, s. 406; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-Tevârih*, yay: C. N. Seddon, Baroda 1931, s. 162 vd.

arasında bulunuyordu. Kızıl Ahmedli'nin oğlu olup, Musa'nın da ağabeyidir. Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi sırasında, onu, Bayburd'a beylerbeyi yapmıştı. Ancak, Gürcüler ile sık sık oluşan anlaşmazlıklara son vermek istedi. 1517'de, yaz ayında Ardahan'daki mücâdelede hayatını kaybetti. Hasan rumlu, kısaca şunları ifâde etmektedir; “*Sultan Selim'in emîrlerinden Kızıl Ahmedli, Gürcistan'a bu ülkenin valisi Kvarkare'den kurtarıp Osmanlı'ya katmak için Gürcistan'a geldi. Kvarkare, Kara(ca) Ardahan'da savaştı. Kızıl Ahmed oğlu Mirza Mehmed, yardımcı olan Menuçehr ve Osmanlı askerlerinin çoğu öldürülmüştür.*”, yardımcı olan Menuçehr ve Osmanlı askerlerinin çoğu öldürülmüştür.”

Yavuz'un halefi Kanûni Sultan Süleyman da İran Seferleri sırasında, Akkoyunlu eski yurdlarını gördü. Erzurum ve Bayburd ve diğer yerlerde yönetimle ilgili önemli kararlar alındı. Fakat, devletin zaafından faydalanan Şâh İsmail'in oğlu Tahmasb, Safevi ordularını yine Osmanlıların doğu ülkelerine saldırdı.³⁰ C3ami kitabelerine kadar akseden, yakıp-yıkmalar Akkoyunlu ülkesini viraneye çevirdi. Tezkire'sinde³¹ bu sefere kısa şekilde temas eden Tahmasb'ın kendi fikirleri “*Hünkarın (Kanûni) ülkesine dahil olup da ulaşabildiğimiz her yeri yıkıp ürünlerini yakmaktan yağmalamaktan bir yerde bir gün durmayarak o sınır boyunca, onların (Osmanlıların) geliş gidişlerine imkân kalmaması için, mutlaka on günlük mesâfede hiçbir yerleşim yeri kalmayacak şekilde tamamen viran edip çöle çevirmekten başka çaremin olmadığını düşünmeye başladım. Herkes bu tedbiri/uygun görüp beğendi...*” şeklindedir. Böylece Bayburd, Sinor ve Pulur gibi Akkoyunluların yoğun oldukları yerlerde, talandan, yakılıp-yıkılmadan nasibini almıştır.³²

1555 Amasya Sulhünden³³ sonra Safevi-Osmanlı münâsebetleri düzeldi. I. Abbas Şâh'a kadar, doğuda her iki tarafı ilgilendiren önemli hâdiseler meydana gelmedi.

XIX. yüzyıl başlarında, İran ile olan çekişmeler sona erdi. Bu defa Çarlık Rusya'sı, Petro'nun sıcak denizlere inme politikasını sürdürerek, 1829, 1855, 1877-1878 ve 1916-1918 yıllarında istilâ hareketlerinde bulundular.³⁴ Kars, Revan, Erzurum, Van, Erzincan gibi büyük şehirler, bu istilâlardan kurtulamadılar ve halkın dediği gibi Kara Günler'i yaşadılar. Diğer taraftan Fransız İhtilâlinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrılıkçı hareketler de başladı. Milliyetçilik ve hatta ırkçılığa varan faaliyetler, Rumeli'de göze çarptığı gibi daha şiddetli olarak Ermeniler tarafından Doğu bölgesinde de meydana getirilmiştir. Meşhur Rus Şâiri A. Puşkin, Erzurum Yolculuğu isimli hâtıra-gezi kitabında, Ermenilerin Erzurum'da ilk olarak, haç yâni Rusya'yı tercih ettiklerini yazmaktadır. Revan Hanlığının yıkılışı ve

30 Şâh Tahmasb-i Safevi, *Tezkire*, çevr: H. Kırılgaç, İstanbul 2001, s. 67-68.

31 Aynı yer, s. 61-70, 81.

32 E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 171; A. S. Beygu, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1936'daki kayıtlar için bkz: E. Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı*, s. 407-413.

33 E. Konukçu, *a.g.e.*, s. 179.

34 W. E. D. Allen-P. Muratoff, *Kafkas Harekâtı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 23-45, 79-100, 101-187 vd.

Rusya'nın işgâli ile nüfusun artırılması için İran ve Doğu Anadolu'daki Ermeniler, Rusların vaatleri, din adamlarının da kışkırtması ile kendi istekleri doğrultusunda, Ahıska, Ahalkelek, Gümrü/Aleksanropol ve Revan/Erivan dolaylarına göç ettiler. 1855 istilâsı ile de Ermeni olayları iyice tırmandırıldı. 1877-1878'de ise Ermeni istekleri iyice belirmeye başladı. Doğu'da, Armenia isimli bir devlet kurmak istediklerini ilân ettiler. I. Dünya Savaşı'ndan önce, Hınçak ve Taşnak gibi ayrılıkçı kuruluşlar, terör havasının iki tarafta tırmanmasına sebep oldu. Ermeni aydınlar, Rusya'nın ve batılıların desteği ile Doğu Anadolu'dan toprak taleplerinde bulundular. XX. yüzyıl başlarında ise merkezi Garin (doğrusu Karin) olmak üzere Ermenistan Devleti için çalışmaları başlattılar. Anadolu'nun bir çok yerinde ayaklanmalar başlatıldı. Doğu cebhesinde büyük savaşında başlaması ile Ermeniler, Rus Çarlığı şemsiyesi altında nefret ve kinlerini haklı nedenlere dayanmaksızın açıkça göstermeye başladılar. Büyük Savaştan az önce Ermeni militanlar ve çeteler Rusya tarafına geçtiler. Osmanlı topraklarında kalanlar da orduyu arkadan vurma çalışmalarına başladılar. Bu nedenle, hükûmet, Tehcir yasasını çıkardı. İşte bu hareket üzerine batı dünyasında ve Ermeni Propagandacılarınca aleyhte yalanlar başlatıldı. Mavi Kitaplar "Blue Books" yayınlandı. İngilizler, Osmanlı Devleti'ne rakip oldukları için Mavi Kitabı hemen bütün merkezlere dağıttılar. Rusya, Ermenileri kullanıyor ama toprak vaâdinde bulunmuyorlardı. Brest-Litovsk görüşmeleri sonunda durum açıklığa kavuştu. Rusya, Kafkas politikasında, ihtilâlciler nedeni ile değişiklik yaptılar. Erzincan Mütârekesi ile de doğudan çekilmeye başladılar. İşte bu sırada Ermeniler, terörist ve eşkıyalık hareketleri ile büyük doğuyu ve Bayburt yöresini de kana buladılar. Xx. yüzyılın en belirgin soykırımını yaptılar.³⁵

Kâzım Karabekir'in III. Ordu'ya bağlı I. Kafkas Kolordusu 1918 yılı içinde Görü'ye kadar ilerledi ve tarihi sınır gerisine kadar Ermenileri attı. Fakat, Mondros Mütârekesi ile Ermeniler lehinde değişiklik kararı alındı. Vilâyet-ı Sitte/İngilizce metne göre Altı Ermeni Vilâyeti konusu Türk tarafını harekete geçirdi. Doğu İllerinin Milli Hukûkunu Koruma cemiyeti kuruldu. Kars'da, Ardahan'da ilk millî kongreler toplandı. İslâm Şurası teşkil edildi. Daha sonra Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanan Erzurum ve Sivas kongreleri ile "Doğu Politikasının Ana Çizgileri Belirlendi. Böylece Bayburt'u da içine alan Ermeni hayalleri, daha filizlenme devresinde iken önlendi. 1920-1921 Doğu politikası ise Gümrü, Moskova ve Kars Andlaşmaları ile sonuçlandı. Şimdiki tarihi sınır iki taraf arasında dostluğun ve güvenliğin sembolü oldu.³⁶

O günden bu güne eski senaryolar yine tekrarlanmağa başlandı. Doğu Anadolu, Sivas'a kadar Ermenilerin eski vatani idi (?). Bu sebeple geri verilmeliydi. Ayrıca, basit propagandalar, yönlendirilmiş yayımlarla isteklerini batıya kabul ettirmeye çalıştılar.

35 E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 358 vd.

36 K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 900-905.

Ermenilerin üzerinde er çok durdukları bölgeler Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburd ve Sivas idi. Bütün bu faaliyetlere karşı, Türkiye Üniversitelerinde, bölgeye yönelik çalışmalar nedense başlatılamadı. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü öğretim üyelerinden Sayın İsmet Miroğlu, zamanında ve yerinde doğu araştırmaları için ilk adımı attı. Birçok mâli imkansızlık ve sıkıntılara rağmen, ses getirecek incelemelerini kamu oyuna sundu ve bizler arasında büyük takdir topladı.

“XVI. yüzyılda Bayburd Sancağı, İstanbul 1975” Prof. Dr. İsmet Miroğlu’nun kaleme aldığı doğu ile ilgili ilk önemli denemedir.³⁷ “*Bayburd Sancağının henüz işlenmemiş meselelerini vüzûha kavuşturmak maksadı ile büyük kısmı Başbakanlık Arşivinde ve bir kısmı da Ankara’da, Tapu-Kadaastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kâdime Arşivi’nde mevcut Tapu-Tahrir ve Evkafl Defterleri üzerinde çalışmalar yaptık... Bu kabil defterlerin verdikleri imkân nisbetinde Bayburd Sancağının 1516 ile 1530 seneleri arasındaki durumunu tesbit etmek gayesi ile hareket ettik*” ifâdesini kullanan Prof. Dr. İsmet Miroğlu, altı bölüm ve eklerinde, asra ait verileri değerlendirmiştir. Sancağın tahrirleri, Osmanlı Teşkilâtı, Nüfus ve yerleşneker XVI. yüzyıl tahrirlerine göre Bayburd şehri, Toprak idâresi, Vergiler ele alınmıştır. Pulur/Gökçedere ve Sinor/Çayıryolu bilindiği gibi Akkoyunlu ailesinin yerleştikleri yerlerdi. Bayburd’a bağlı bu iskân yerlerine ait ilk ciddi bilgiler Prod. İ. Miroğlu tarafından nakledilmiştir. Akkoyunluların, Anadolu’da ilk yerleştikleri vatan tuttıkları köylerden biridir. Tamamen Müslümanlarca meskûn idi. Akkoyunluların cediti Tur Ali Bey’in oğlu Kutlu’nun bu köyde medfun olduğu yine bu araştırmada belirtilmiştir. İlk olarak A. Ş. Beygu’nun gördüğü ve tanıttığı bu köye daha sonraları K. Kökten ve Prof. Dr. A. S. Erzi gitmiş³⁸ ve Kutlu Bey ile ailesi hakkında malûmat vermiştir. Prof. Dr. İ. Miroğlu bu bilgilerin dışında arşiv belgeleri ile köyün durumunu daha da belirginleştirmiştir. İ. Miroğlu, takiben şunları nakletmektedir: “*Hacı Bey’in, burada bir câmi, bir de zâviyesi vardır. İran Şâhu Tahmasb, ordusu ile Erzurum, Bayburd, Tercan ve Erzincan’a hücum ederek, rastgeldikleri insanları öldürmüşler, bazı câmi ve medreseleri yakmışlardır. Bu arada Kutlu Bey’in câmi ve Türbesini de tahrip etmişlerdir. Bu hâdiseyi anlatan kitâbe, câmiin kapısı üzerindedir. Câmiin mütevellisi Mansuroğlu Hüseyin evvelce Melik Nâsir eddîn’in vakfetmiş olduğu emlakın geliri ile burayı yeniden tamir ettirmiştir. Onarım işi 937/1550 de Halil oğlu Hüsam ed-Dîn’in nezâreti altında idi. Câmiin kitâbesi Veli Gülü oğlu adında biri tarafından yazılmıştır.*” Muhtelif zamanlarda ziyâret ettiğimiz câmi ve türbe hakkında yazılanlar tarafımızdan görülerek doğru olduğu anlaşılmıştır. İki yol önce, Prof. Dr. Mücteba İlgürel hocamızı da aynı yere getirmiş, türbe ve câmi ziyâret etmiştik. Prof. İ. Miroğlu’nu bir kere daha doğduğu topraklarda anma şansını elde etmiştik. Prof. Dr.

37 İlhan Şahin’in tanıtma yazısı. “İsmet Miroğlu, XVI. yüzyılda Bayburd Sancağı, İstanbul 1975”, *İÜ. EF. Tarih Dergisi*, Sayı: 30 (Mart 1976), s. 208-209.

38 A. S. Erzi, “Akkoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, *Belleten*, 70 (1953), s. 179.

İ. Miroğlu bu eserinde Bayburd, Kelkit, Kovans, Yağmurderesi, Tercan-ı Ulyâ, Tercan-ı Süflâ ve İspir köylerinin de tam listesine işaret etmiş, hemen hiçbir hatalı okuyuşa yer vermeden, günümüz isimleri ile birlikte zikretmiştir.

Prof. Dr. İ. Miroğlu'nun "*Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân Adlı Eserin Müellifine Dair*" makalesi de,³⁹ Osman ismindeki yazarının Bayburdlu ve Akkoyunlu ailesinden biri olduğu ispat etmesi açısından önemlidir. O'na göre, Bayburtlu Osman, Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivinde 537 numaralı H. 988/1580 tarihli Erzurum-Bayburd Evkaf Defterindeki kayıtlı bahsedilen şahıs aynı kimsedir. Yavuz Sultan Selim'in hizmetine girerek Çaldıran ve Mısır Seferlerine katılmış bulunan ve kendisine Bayburd ve Erzincan'da dirlikler verilmiş olan Akkoyunlu Beylerinden Ferrûhşâd Bey'in torunu Zâim Osman'dan bahsedilmektedir. Defterin düzenlendiği tarihte, yâni h. 988'de, Zâim Osman, Erzurum Sancağı'nın Bayburd kazasına bağlı Pulur köyünde dedesinin imâretinde mütevellilik yapmakta idi. Zâim Osman, Ferrûhşâd Bey'in üç oğlundan biri Mehmed'in oğludur. Böylece, Akkoyunlu Ferrûhşâd Bey ailesinden Osman'ın kimliği ve eseri de açıklığa kavuşturulmuş olmaktadır. 1961 yılında Atsız'ın⁴⁰ yeni harflerle yayınladığı tarih Prof. İ. Miroğlu tarafından, gereği gibi incelenmiş, hangi tarihte yazılmış olduğu da Zâim Osman ile belgelenmiştir.

Bayburt Sancağı gibi, "*Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566) Ankara 1990*" da⁴¹ önemli bir çalışmadır. Ermeni dünyasının üzerinde durduğu ve sahiplenmek istedikleri Kemah ve Erzincan, altı bölüm ve ekler hâlinde yayınlanmıştır. Nüfûs ve Arazi Tahrirleri, İdârî Teşkilâtta yer ve İdâreciler, İskân yerleri ve Nüfûs, Kemah ve Erzincan Şehirleri, Toprak Yönetimi ve İktisadi Durum hakkında bilgi verilmektedir. Bayburd Sancağı eserindeki gibi bütün köyler doğru isimleri ile belirtilmiş ve zamanımızdaki kullanışları da verilmiştir. Hayâli Ermenistan yerine, doğru verilere ulaşılabilmek, yine yazarın gayretleri ile gerçekleşmiştir. İ. Miroğlu, bu husûsda şunları yazmaktadır: "*Bugüne kadar bahis konusu defterlere dayanarak meydana getirilen eserlerin sayısı çok azdır. Halbuki, Anadolu'nun henüz işlenmemiş bir takım meselelerin açıklığa kavuşturulabilmesi, bu kabil çalışmaların daha da çoğaltılması ile mümkün olacaktır.*"⁴²

Doğu Anadolu, Bayburd, hepsinden önemlisi Ferrûhşâd Bey hakkında en önemli araştırma da "*Akkoyunlu Beylerinden Ferrûhşâd Bey'in Vakfiyesi*"dir.⁴³ Akkoyunluların meşhur beylerinden olup, XVI. yüzyılda Osmanlı himayesine giren bu bey hakkında bilinenler azdı. Fakat, Prof. Dr. İ. Miroğlu, Vakfiye'yi kaynak alarak, metni yayınlamış

39 "Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân Adlı Eserin Müellifine Dair", *İÜ. EF. Tarih Dergisi*, sayı: 30 (Mart 1976), s. 49-54.

40 (Bayburtlu) Osman, *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân*, dzl: Atsız, İstanbul 1961.

41 İ. Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.

42 Aynı yer.

43 İ. Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferrûhşâd Bey'in Vakfiyesi", *Belgeler*, XV/19 (1993), s. 183-209.

ve tarihi açıklamaları da bu makalesinde yapmıştır. Kara Yülük Osman, Mehmed Bey, Korkmaz Bey, Tahir, Eslemez ve Gaybî Beyler gibi meşhur simalardan olan Ferruḡşâd “*hayrat ve hasenat ve parlak haseb ve temiz ve oradan Medine-i Münevvere’ye gidip orada Ravza-ı Mutahhara civârında vefat eden Bayındırlı Korkmaz oğlu erruḡşâd Bey...*” diye tanıtılmaktadır. Tarihi kaynakların kısıtlı bilgi vermesine rağmen vakfiyede O’nun, ailesi de belirlenmekte ve hayırlarının nerelerde olduğuna temas edilmektedir. Mehmed, Yusuf, Ali, Yakub, Bekesi Hatun, Hatice Hatun, Fatma Hatun ve Sultanağa Hatun gibi aile fertlerinin olduğu yine vakfiye’den öğrenilmektedir.

Vakfiye, Akkoyunlu tarih edebiyatı için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir.⁴⁴

Akkoyunlu tarihi araştırmalarımız esnasında, yukarıdaki araştırmalar, bize her zaman yol göstermiştir. Arazi üzerindeki uygulamalarımızda da yardımı büyüktür. Zelhe Deresi’nin yerinin bulunmasında işâret edilen ve tanıtımı Prof. Dr. İ. Miroğlu tarafından yapılan Osman’ın eserinin rolü hiç de küçümsenmeyecek derecededir.

Pulur ve Sinor Köyü ziyâretlerimizde, Bayburd kitabının rehberliği de unutulmayacaktır. Kutlu Bey’in Türbesi, Şah Tahmasb’ın Kızılbaşlarının tahrib ettiği küçük câmi önünde edindiğimiz heyecan, burada ifâde edilmeyecek derecededir. Yavuz Sultan Selim’in bizzat ziyâret ettiği ve konakladığı bu Akkoyunlu merkezlerinden biri de Pulur idi. Bezm ü Rezm’de büyük bir savaş mahalli olarak işâret edilen Pulur, Ferruḡşâd Bey’in babası Korkmaz’ın mezarının bulunduğu yerdir. Ayrıca Safevilerin yakıp-yıktığı külliye sonraları yine ayağa kaldırılmış, tarihi hâdise câmi girişinde kapı üzerindeki kitâbede belirtilmiştir. Bu konuya, ilgili bölümlerde, Prof. Dr. İ. Miroğlu da işâret etmekte ve sağlam malûmatı aktarmaktadır.

Büyük-Küçük Hayık, Bayburd’un güzel köylerinden biridir. Şimdi Kalecik adını taşımaktadır. Yakınında Zelhe Meydan Savaşı’nın yapıldığı mekân arkasında heybetli vâdisi ve dağları bulunmaktadır. Bayburd’u bu güzel köşesinden filizlenen büyük âlim Prof. İ. Miroğlu, yukarıda belirtilen ve yaptığı çalışmaları ile asla kalplerimizden silinmeyecektir.

44 Benzer Vakfiye üzerinde vakti ile Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. N. Kararslan çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Aka, İ., *Mirza Şahrûh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara 1994.
- Ebû Bakr Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, Yay: N. Lugal-F. Sümer, Ankara 1962.
- Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, çvr: M. Öztürk, Ankara 1990.
- E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992.
- İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman'daki kayıtlar için bkz: E. Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı (Ağustos 1473)*, Ankara 1998.
- F. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Türklerin Rolü*, Ankara 1997.
- Celâlzâde Mustafa, *Selimnâme*, hzl: M. Çuhadar-A. Uğur, Ankara 1990.
- Şah Tahmasb-i Safevi, *Tezkire*, çvr: H. Kırılancıç, İstanbul 2001.
- W. E. D. Allen-P. Muratoff, *Kafkas Harekâtı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966.
- K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988.